

VU Research Portal

Zoo heerlijk eenvoudig

van der Meiden, W.J.

2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Meiden, W. J. (2009). *Zoo heerlijk eenvoudig: Geschiedenis van de kinderbijbel in Nederland*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

9 ‘MIJN NIEUWE LICHTLICHAAM IS NOG ZO TEER’

Nederlandse kinderbijbels in andere religieuze en specifieke christelijke tradities

In dit korte hoofdstuk verzamel ik enkele beschouwingen over ‘kinderbijbels’ die bedoeld zijn voor specifieke christelijke doelgroepen zoals de zevendedags adventisten en de Jehova’s Getuigen, bijbelverhalen voor kinderen in de nog korte New Age traditie en in die van de antroposofie. Daaraan vooraf gaat een overzicht van de kinderbijbel in de joodse traditie en de slotparagraaf is gewijd aan de nog prille traditie van de ‘kinderkoran’ in de Nederlandse islam en de christelijke uitgaven die daarop inspelen. De behandeling van de kinderbijbels voor een andere afwijkende doelgroep, namelijk de publicaties die gemaakt lijken te zijn voor een niet-christelijke, seculiere markt, vond al plaats in het vorige hoofdstuk.

9.1 DE ISRAËLITISCHE KINDERBIJBEL: ‘SOMTIJDS ZELFS LIJNREGT TEGEN ELKAAR’

Volgens de volkstelling van 1809 hangt 1,8% van de bevolking, ongeveer 40.000 personen, de Israëlitische religie aan. Bijna de helft van hen woont in Amsterdam. Tegelijk met de hervormde kerk wordt het ‘Israëlitisch genootschap’ in 1816 een overheidsreglement opgelegd, waarmee Israëlitische gelovigen conform de Grondwet van 1798 in principe gelijke rechten krijgen als aanhangers van andere religies. Dat wil nog niet zeggen dat joden toegang hebben tot alle geledingen van de maatschappij. De Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen laat bijvoorbeeld tot 1855 geen joden toe. Van overheidswege wordt aangedrongen op unificatie van de verschillende religieuze (en etnische) stromingen onder de Israëlieten. Het streven onder de Nederlandse Israëlieten is in het algemeen gericht op integratie en acculturatie – men wil joodse Nederlander zijn en niet Nederlandse jood, al zijn er orthodoxe uitzonderingen. Het radicale zionisme vindt in Nederland aan het eind van de negentiende eeuw dan ook weinig aanhang. Bij het aanbreken van de Tweede Wereldoorlog is het jodendom in Nederland veelkleurig, niet alleen in religieus opzicht, maar ook gezien de grote verschillen in rangen en standen. De godsdienstige beleving van het jodendom is over het algemeen gering, maar de aandacht voor joodse rituelen en gewoonten is aanzienlijk. Er is in zekere zin sprake van een joodse ‘zuil’, met joodse organisaties in de gezondheidszorg, jeugdverenigingen, vrouwenverenigingen, maar de organisatiedichtheid haalt het niet bij bijvoorbeeld die van katholieken of gereformeerden.¹

1 Deze summiere aanduiding moet hier volstaan. Meer over de ontwikkeling van de Israëlitische religie en de geschiedenis van het joodse volksdeel in Nederland is te vinden in Van Eijnatten en Van Lieburg, a.w., in het recente werk van de Belgische auteur Ludo Abicht, *Geschiedenis van de joden van de Lage Landen*, Amsterdam/Antwerpen 2006 en in J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, Amsterdam 1995. Al wat ouder is het *Memorboek van Mozes Heiman Gans*, voor het eerst uitgegeven Baarn 1971, en het befaamde *Hoge hoeden lage standaarden* van Jaap Meijer uit 1969, dat handelt over de Nederlandse joden van 1933-1940.

Er zijn tot 1940 drie, ruim gedefinieerd vier Israëlitische² kinderbijbels verschenen. Vanzelfsprekend worden Israëlitische kinderen op godsdienstige scholen geacht iets op te steken van het bijbelse Hebreeuws, orthodoxe kinderen leren soms zelfs tweetalig lezen. Het is dus niet vanzelfsprekend dat er bijbelbewerkingen in het Nederlands voor deze kinderen worden gemaakt. De enige 'echte' Israëlitische kinderbijbelschrijver uit de negentiende eeuw, S.I. Mulder,³ geeft in de inleiding op zijn *Bijbel voor de Israëlitische jeugd* (1843) aan dat deze weliswaar hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend voor Israëlieten is geschreven (vii). Is Muré de katholieke Van der Palm, Mulder mag met recht de Israëlitische Van der Palm genoemd worden – zijn aanpak doet sterk denken aan die van zijn christelijke voorganger die hij, zonder hem bij name te noemen, eert door te zeggen dat hij deze boeken gaat maken 'in navolging van een beroemden voorganger'. Het project beslaat twaalf jaar en levert uiteindelijk 17 delen op van elk zo'n 120 pagina's. De verkoopprijs bedraagt 70 cent per deel. Mulders aanpak en verteltrant wijken niet veel af van zijn christelijke tijdgenoten. Alles wat in Tenach vermeld staat, is waar gebeurd. De Thora is door Mozes geschreven. Het scheppingsverhaal van Genesis 1-4 krijgt uitvoerige aandacht, er is veel parafrase en er zijn wijdlopende excursen, bijvoorbeeld over hoe een regenboog natuurkundig in elkaar steekt (bij het verhaal van Noach, Genesis 8) of over de menselijke spraak in het paradijs:

'Hielden wij ons met een wijsgerig onderzoek bezig, ik zoude wanhopen u een bevredigend antwoord te kunnen geven.' (I, 26)

En werd de ark van Noach kunstmatig verlicht? (II, 73) Zeker is dat na de zondvloed ook de lijken van de verdrinkenen verdelgd en weggevaagd werden zodat de aanblik Noach bespaard bleef. (II, 76). Zo treedt Mulder net als zijn illustere christelijke voorganger graag op binnen de verhalen om zijn hoorders het een en ander duidelijk te maken. Anders dan christelijke kinderbijbelschrijvers begeeft hij zich meermalen in de joodse uitleggenschap van de teksten. In de inleiding vertelt hij dat er evenveel verklaringen bestaan als er lezers zijn – dat hoort men christelijke auteurs zelden expliciet zeggen – en verzucht dat hij voor zijn kinderbijbel moeilijk een keuze kan maken:

'Er bestaan honderde verklaringen, die alle oordeelkundig zijn, die alle gezag hebben, en toch hemelsbreed van elkaar verschillen, soms zelfs lijnrecht tegen elkaar aandruischen.' (vi)

De boeken van Mulder zijn schaars geïllustreerd met niet al te verfijnde, ingekleurde prentjes die doen denken aan die van de *Bijbelsche Tafereelen voor lieve kinderen* uit 1849, die we in paragraaf 3.8 tegenkwamen.

Vanzelfsprekend behandelt een Israëlitische kinderbijbel niet het zogeheten Nieuwe Testament. Bij Mulder vindt men de figuur van Jezus niet.⁴ Wel is Jezus te vinden in een andere publicatie die tot doel heeft de Israëlitische kinderen dichter bij de bijbelteksten te brengen, die van I.

2 Ik gebruik de aanduiding 'Israëlitisch' wanneer die in de behandelde uitgaven zelf wordt gehanteerd. Het woord 'joods' is als aanduiding voor de religie meer een twintigste-eeuws woord. Jiddische kinderbijbels zijn er bij mijn weten niet.

3 De auteur, Samuël Israël Mulder (1792-1862), was leraar aan het stedelijk gymnasium in Amsterdam, rechtbankvertaler en 'Inspecteur der Godsdienstige Israëlitische Scholen'. Hij is ook bekend geworden door een Nederlandse vertaling van de Thora, verschenen in 1826. Zie over hem o.a. R.C. Musaph-Andriess, *De joodse bijbelvertalingen*, in: A.W. Jaakke en E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel*, Haarlem/Brussel 1990, pp. 187vv. De uitgever van Mulders kinderbijbel is Du Mortier uit Leiden, dezelfde als die van Van der Palm.

4 Dat de bekende joodse schrijfster van o.a. kinderboeken Clara Asscher-Pinkhof in 1929 op een lezing voor de Joodsche Vrouwenraad in Den Haag stelt: 'Een Joodsche kinderbijbel is er niet', is dus niet geheel correct. Bron: *Het Vaderland*, 18 september 1929, p. 2.

Waterman⁵ uit 1848: *Kort begrip der bijbelsche geschiedenis, in vragen en antwoorden: ten dienste der Nederlandsch-Israëlitische jeugd*. Zoals uit de titel blijkt gaat het hier om een uit de in deze studie behandelde christelijke traditie inmiddels bekend vraag-en-antwoordboekje bij de bijbelverhalen en is de uitgave in die zin geen nadere beschouwing waard. In dit boekje komt indirect Jezus wel voor, en wel bij het antwoord op een vraag naar koning Herodes:

'Onder zijne regering kwam de Stichter der Christelijke Godsdienst ter wereld, met wiens geboorte de tegenwoordige tijdrekening der Christenen een aanvang nam, die echter eerst sedert weinige eeuwen ingevoerd is.' (113)

Het boekje omspannt de periode tot de verwoesting van de tempel in 70 na Christus.

Pas meer dan tachtig jaar later verschijnt een boek dat op dat moment wat vertelkunst betreft meer aansluit bij de actuele ontwikkelingen van de geschiedenis van de Nederlandse kinderbijbel, *De schat der eeuwen* van Sara Gazan.⁶ Het boek dat twee jaar eerder verschijnt, van M. Gaarkeuken, *Het bijbelverhaal van de Schepping van de wereld af, tot de herbouw van de tweede tempel*, lijkt niet specifiek voor kinderen geschreven. Het boek van Sara Gazan wel: het behandelt in een soepele schrijfstijl de belangrijkste verhalen uit het 'Oude Testament'. De hoofdstukjes zijn kort en doen vermoeden dat ze voor onderwijsdoeleinden geschikt gemaakt zijn. Er wordt niet getornd aan het 'waar gebeurd' van de verhalen en er vindt geen gesprek plaats met de moderne wetenschap.⁷ De erfzonde van Adam en Eva is weldadig afwezig⁸ en in het algemeen mag de toon van de vertellingen weinig ideologisch genoemd worden, op een enkele psychologisering van de bijbelse gestalten na. Typisch 'Israëlitisch' zou men kunnen noemen dat de schrijfster veel aandacht besteedt aan de bouw van de tempel, aan de joodse feestdagen, aan het verhaal van Esther en de ondergang van de Amalekiet Haman en aan de terugkeer verhalen van Ezra en Nehemia. Ezra heeft immers Israël de Thora teruggegeven, de 'schat der eeuwen' uit de titel. Opvallend is het ontbreken van de gestalte van de Messias in deze kinderbijbel. De belofte, al aan Abraham gegeven, concentreert zich niet op de persoon van de Messias, maar op het beloofde land. De slotzinnen verhalen van de ballingschap na de verwoesting van de tempel, een zware tocht

'uit het oude Oosten naar het Westen, naar Rome, Spanje, naar Frankrijk, Duitsland, overal. Maar op diezelfde dag heeft Israël mee in de ballingschap genomen zijn eigen kostbaar volksbezit. Dat geen land en geen volk hun ooit kan afnemen: zijn Thora, waardoor het immer als Israëlvolk blijft leven. En de troost en de zekerheid van de oude belofte. Die God eens Abraham heeft toegezegd. Die de profeten duizendvoudig hebben herhaald. Mozes afscheidswoord: [...] Hij zal u blijvend brengen naar het land van Abraham, Izak en Jacob.' (269)

De slotparagraaf begint met: 'Met Ezra en Nechemja's ingrijpen eindigt de Bijbel. De geschiedenis van Israël is nimmer geëindigd.' (269) Deze omineuze zin nemen de bezorgers van de tweede druk uit 1952 op als een veelbetekenend motto in hun voorwoord, waaraan zij nuchter toevoegen:

5 Israël Waterman – geboorte- en sterfjaar heb ik niet kunnen vinden – schreef tientallen schoolboekjes voor het Israëlitisch onderwijs. Zijn 'kort begrip' verscheen bij Van Hulst in Kampen.

6 Het boek verschijnt onder auspiciën van de Joodsche Vrouwenraad in Nederland in 1931 bij uitgeverij W.J. Thieme in Zutphen. Van de auteur, mej. Gazan, is bekend dat ze in 1898 geboren is, waarschijnlijk als enige van haar Zwolse familie de sjoa heeft overleefd en na de oorlog naar Israël is geëmigreerd. Dat laatste vermeldt de 2de druk van het boek uit 1952, bij uitgeverij Keesing te Amsterdam, die verschijnt onder auspiciën van het Beth-Hamidrasj Ets-Chajiem en bewerkt is door bestuurslid Jaap Meijer.

7 Deze kinderbijbel is dan ook in joodse kring niet onomstreden. Op een lezing voor de Joodsche Vrouwenraad van Den Haag noemt R.J. Spitz het boek van Gazan 'niet geschikt voor niet-orthodoxe Joodsche moeders'. Bron: *Het Vaderland*, 8 februari 1933, p. 2.

8 Althans gezien de alomtegenwoordigheid van dit motief in christelijke kinderbijbels van meer behoudende signatuur.

'Wel zijn er weinig kinderen van de Joodse Gemeenschap in Nederland overgebleven (en voor Joodse kinderen was dit boek toch geschreven), maar daarom juist des te meer moeten wij trachten deze kinderen hun Jodendom bewust te maken.'

In de jaren zestig verschijnen nog twee joodse kinderbijbels, die zich echter als zodanig niet affichereren en duidelijk voor de algemene markt gemaakt zijn. De eerste is een vertaling van een Duits boek van Hella Taubes, *De Bijbel vertelt*, verschenen bij Kruseman in Den Haag in 1963. Het boek behandelt in kort bestek, 23 hoofdstukjes, de verhalende gedeelten uit de Thora. Het boek eindigt met de dood van Mozes en de constatering: 'Maar zijn gedachtenis is blijven leven in de vijf bijbelboeken die hij het volk Israel en de hele mensheid heeft nagelaten' (70). De verteltoon is nuchter, op het saaie af en de illustraties van Dan Bar-Giora zijn zeer eenvoudig en ietwat karikaturaal. Dat het een joodse kinderbijbel betreft, valt uitsluitend af te leiden uit de herkomst, de beperking tot de thora en de afwezigheid van verwijzingen naar het Nieuwe Testament, christendom of kerk. Dat het boek gemaakt is voor de religieus-joodse markt lijkt onwaarschijnlijk.

Veelgeprezen door recensenten als Terborgh en Lam is de tweede joodse kinderbijbel, die in 1968 verschijnt bij Roelofs van Goor in Amersfoort, *Verhalen over God, de mensen en de wereld* van Mathilde Roelfs.⁹ De illustraties zijn interessant, omdat ze van de hand zijn van de nog jonge en later beroemde illustrator van kinderboeken The Tjong Khing. Het zijn duidelijk nog vingeroefeningen. De tekst is uitgebreid, behandelt grote gedeelten van Tenach en neemt de historische bijbelkritiek mee in de verhalen. De schrijfster onderscheidt bij bepaalde verhalen de bronnen waaruit ze volgens de bijbelkritiek stammen, een J-verhaal en een E-verhaal bijvoorbeeld, en legt uit wat de verschillen zijn. Vervolgens laat ze in de weergave van het verhaal zien hoe het uit J- en E-onderdelen is samengesteld.¹⁰ Dat doet wetenschappelijke correctheid vermoeden, maar is hinderlijk bij het lezen en vertellen van de verhalen. Roelfs laat op verschillende plaatsen zien dat er onzekerheden bestaan over de herkomst van de verhalen en laat ook zien waar ze elkaar tegenspreken. Ze laat met andere woorden geheel in de joodse traditie de mogelijkheid van verschillende interpretaties toe. Er zijn letterlijke citaten, sommige namen en begrippen worden in het Hebreeuws weergegeven,¹¹ er zijn lijsten met de koningen van Israel en zo biedt Roelfs een in alle opzichten complete tekst, die echter van jongeren tamelijk veel vergt. Op een enkele uitzondering na onthoudt de schrijfster zich van moraliserende be- of veroordelingen. Roelfs' boek is veel duidelijker 'joods' dan dat van Taubes, alleen al vanwege de gedeelten die de joodse religie introduceren voor een jeugdig publiek. Het 'ten geleide' van het boek, van J. van Goudoever, H. van Praag en C.A. Rijk, wijst op het oecumenische belang van deze uitgave: 'Het oecumenisch besef en het als noodzaak gevoelde contact tussen christenen van verschillende kerken en tussen christenen en joden, vragen om een gemeenschappelijk "Leerhuis" (6). Terborgh concludeert over deze kinderbijbel dat de schrijfster 'op deskundige wijze het oudere kind materiaal in handen wil geven, waarmee het zelfstandig de Bijbel leert lezen, zonder te vervallen in simplificaties, moralismen, dogmatismen

⁹ Het betreft het eerste deel van een serie *Hemel en aarde*, waarvan verder geen delen verschenen zijn. Het boek werd in 1984 heruitgegeven zonder illustraties bij Van Goor in Amsterdam. Over de auteur is verder niets bekend; de website van de Leuvense universiteit, kuleuven.be, weet te melden dat zij 'van joodse afkomst' zou zijn, maar dat is nergens gedocumenteerd.

¹⁰ Het voert te ver hier in deze studie nader op in te gaan. Voor een mooie verhandeling over voor- en nadelen van de bronnen-splitsing voor de overdracht van bijbelverhalen, in het bijzonder in confrontatie met de joodse uitlegtraditie, zie het proefschrift over de joodse exegeet Benno Jacob van Hilde Burger, *De zandloper van Genesis*, Zoetermeer 2002.

¹¹ De ark van het verbond heet 'de Aron', een profeet een 'nabi', de godsnaam is JHWH, de feesten dragen hun Hebreeuwse namen als Pésach, Sjawoet en Soekot. Wat er op die feestdagen herdacht wordt en welke rituelen ermee te maken hebben wordt omstandig uitgelegd. Ook de joodse jaartelling krijgt een uitvoerige toelichting (pp. 153vv.).

enzovoort. Kort samengevat: zij leert historisch-kritisch denken, met een zekere betrokkenheid en tegelijk met distantie.¹²

In recenter jaren zijn, op een enkele geïmporteerde Israëlische uitgave na¹³, nauwelijks kinderbijbels door joodse auteurs in Nederland gepubliceerd. Wel zijn er in toenemende mate christelijke auteurs die zich laten inspireren door niet alleen joodse theologie, maar ook door het joods-religieuze leven en dat verdisconteren in hun bijbelverhalen voor kinderen. We kwamen hen al in de vorige twee hoofdstukken tegen.

9.2 KINDERBIJBELS VOOR SPECIFIEKE EN RANDCHRISTELIJKE DOELGROEPEN: 'HOE WIJ EEUWIG KUNNEN LEVEN'

Christelijke schrijvers van kinderbijbels stellen zichzelf zelden voor als vertegenwoordiger van een bepaald kerkgenootschap, een stroming of denominatie. Zeker in de loop van de twintigste eeuw, wanneer het steeds lastiger wordt om vast te stellen uit welke 'hoek' een kinderbijbel stamt, is het niet verstandig om te zoeken naar kerkelijke en denominatieverschillen tussen kinderbijbels. De woorden 'vrijzinnig' en '(rooms-)katholiek' zijn nog het meest te lezen in de geschiedenis van de kinderbijbel, maar men vindt zelden aanduidingen als hervormd, gereformeerd, doopsgezind, remonstrants of orthodox, confessioneel, evangelisch. Een enkele keer is duidelijk dat het gaat om een kinderbijbel uit de evangelisch-lutherse traditie, zoals bij de bijbelse geschiedenis van J.P.G. Westhoff uit 1889 en de vertaalde bijbelse leesboekjes van Betty Smith uit 1981. Een enkele uitgave is duidelijk afkomstig uit kringen van het Leger des Heils, zoals de bewerkingen van de bijbelverhalen van de bekende Engelse heilsofficier Mildred Duff, de biografie van medeoprichter van het Leger Catharine Booth.¹⁴

Aparte vermelding verdienen nog twee kerkgenootschappen die zich meer aan de rand van de 'officiële' christenheid bevinden. Er is een kinderbijbel uit 1925 die gemaakt is voor gebruik in kringen van zevendedags adventisten, een van oorsprong methodistische geloofsgemeenschap die vooral bekend is vanwege het feit dat ze de sabbat en niet de zondag in ere houdt als rustdag.¹⁵ In Nederland zijn enkele duizenden leden. De boekjes van een anonieme auteur met bijbelverhalen voor kinderen zijn sterk dogmatisch ingekleurd. Vrijwel elk verhaal wordt onderbroken met abstraherende verhandelingen. Eén voorbeeld moet hier volstaan. Na het verhaal van de genezing van de verlamde te Bethesda door Jezus (Johannes 5), schrijft de auteur:

12 Terborgh, a.w., p. 92. Zijn opmerking t.a.p. dat de schrijfster 'kennelijk' grote waarde hecht aan 'een weergave van het Oude Testament in zijn authentieke denkwereld', doet vermoeden dat Terborgh de joodse origine van deze kinderbijbel niet herkent. Een recensent op de website van de KU Leuven merkt op dat het jammer is dat deze schrijfster, die 'van joodse afkomst' is, zich heeft beperkt tot Thora en Profeten. De aanduiding van de uitgever verwijst naar een serie, waarin meer delen, wellicht ook van andere auteurs, hadden kunnen verschijnen.

13 Bijvoorbeeld het boek van Meir Shalev, *Een zondvloed, een slang, een ark & een mandje*, Amsterdam 2002. Grappig is dat de vertaling van de oorspronkelijke titel een opmerkelijk probleem opleverde. Het Hebreeuwse woord voor 'ark' is immers hetzelfde woord als voor het biezen kistje waarin Mozes lag, zodat Shalev zijn boek kon noemen: *Mabboel, nachasj oe-sjtee tevot* – een zondvloed, een slang en twee kistjes.

14 Van Duff verschenen twee uitgaven bij het Leger des Heils te Amsterdam, *Het leven van Jezus aan kinderen verteld in 1920* en *Helden uit het Oude Testament voor kinderen beschreven in 1931*.

15 Het gaat om 'tweemaal drie series' van de *Geschiedenissen voor jong en oud en voor onze Jeugd*, verschenen bij uitgeverij Dörschler in Den Haag in 1925.

'Verblijdt u tegelijk, dat de Heer, schoon niet meer wonderdanig helpende, toch evenwel de smart des levens verzacht. Hij leert niet slechts troost zoeken in God, die met wijsheid en liefde alles regelt, maar wijst ook op een zalige opstanding en eeuwig leven. Eens vindt de vermoeide rust en de geplaagde verademing, het lijden dezes tijds is niet te vergelijken met de heerlijkheid, die ons daar weggelegd is. Die in den Zoon gelooft en Diens woord opvolgt, heeft reeds nu het eeuwige leven in zich. Ja, heerlijke, troostvolle uitzichten heeft Jezus voor elke vrome. O, verblijdt er u in, vooral dan, wanneer gij menige smart aanschouwt, voor welke deze aarde geen verzachting geeft. En streeft er tegelijk naar, dat gij zelve voor uw Heer bestaan moogt.' (5de serie 1ste druk, 92v.)

Vanzelfsprekend benadrukt de auteur in het scheppingsverhaal het belang van de sabbat, de rustdag. 'Want de Sabbat, de zevende dag der week, niet de eerste, is het gedenkteeken van Gods scheppingsmacht.' (3de serie, 1ste druk 14v.)

Er zijn in het Nederlands voorts drie kinderbijbels verschenen die uitgaven zijn van het Wachttorens Gezelschap, beter bekend als de Jehova's Getuigen. Dat dit oorspronkelijk adventistische gezelschap, gesticht in 1872, eigen kinderbijbels produceert, is niet verrassend gezien de grote nadruk die er in deze kringen gelegd wordt op bijbelstudie. In 1890 verschijnt *Bijbellezingen voor het huisgezin*, een geïllustreerde internationale uitgave die centraal in de Verenigde Staten geproduceerd wordt¹⁶ en in verschillende talen over de wereld wordt verspreid. In 1979 verschijnt de Nederlandse editie van opnieuw een internationale uitgave, *Mijn boek met bijbelverhalen*.¹⁷ En in 2003 verschijnt *Lessen van de grote onderwijzer*, eveneens centraal uitgegeven in de Verenigde Staten. Deze boeken wijken niet belangrijk af van meer behoudende contemporaine kinderbijbels. God heet God en niet Jehovah, tot aan het verhaal van het brandende braambos uit Exodus 3. Vanaf dat moment is er overal sprake van Jehovah, tot aan het Nieuwe Testament, waar weer vooral van God gesproken wordt. De Openbaring van Johannes krijgt extra aandacht vanwege haar veronderstelde voorspellende waarde. En de uitgave van 1979 besluit met een hoofdstuk 'Hoe wij eeuwig kunnen leven'. De lichamelijke opstanding van Jezus krijgt in deze uitgave een specifieke uitleg:

'Weet je wat er met Jezus' lichaam is gebeurd? God liet het verdwijnen. God wakte Jezus niet op in het vleselijke lichaam waarin hij was gestorven. Hij gaf Jezus een nieuw, geestelijk lichaam, net zoals de engelen in de hemel hebben. Maar om zijn discipelen te laten zien dat hij leeft, kan Jezus een lichaam aannemen dat de mensen kunnen zien.'

(102)

Bij de verschijning van de opgestane Jezus aan de discipelen (Johannes 20) wordt er daarom de nadruk op gelegd dat Jezus in de kamer verschijnt hoewel de deur gesloten is. Een illustratie brengt dat moment in beeld (zie afbeelding KL49).

De twee meer recente uitgaven zijn eenvoudig uitgevoerd en hebben grote oplagen – ze zijn duidelijk bedoeld voor grootscheepse verspreiding.

Voor de volledigheid zij vermeld dat er van de hand van Nathalie Mooij in 1997 een achtdelige uitgave verschijnt met 'verhalen uit het boek van Mormon voor kinderen', bedoeld voor de kindercatechese van de Mormonen of de Heiligen der Laatste Dagen, zoals ze zichzelf noemen.

9.3 NEW AGE EN ANTROPOSOFIE: 'HET LICHT VAN GOD'

In deze paragraaf besteden we aandacht aan een nog niet zo oude traditie die bekend staat als 'new age', een meer esoterische uitwerking van het christelijke gedachtegoed met veel nadruk op de in-

¹⁶ Bij de Review and Herald Publishing Co., Battle Creek 1890.

¹⁷ Van de Watchtower Bible and Tract Society of New York, Verenigde Staten.

nerlijke beleving, het onderbewuste, voor symboliek en Jungiaanse archetypen. Ook deze niet-georganiseerde stroming heeft enkele kinderbijbels voortgebracht. De twee auteurs die hier besproken worden, Joanne Klink en Hans Slomp, hebben beiden hun wortels in de christelijke traditie. Joanne Klink kwam al aan de orde in hoofdstuk 7, want zij schrijft in de jaren vijftig van de twintigste eeuw een kloeke kinderbijbel die men 'traditioneel vrijzinnig' mag noemen en die veel verspreiding heeft gekend. Interessant is het dat deze schrijfster, die tevens veel gepubliceerd heeft over geloofs- en bijbelse opvoeding van kinderen, in haar leven een ontwikkeling heeft doorgeemaakt die op drie, eigenlijk vier momenten heeft geresulteerd in bijbelbewerkingen voor kinderen. De eerste kinderbijbel van Joanne Klink is de *Bijbel voor kinderen met zingen en spelen*, die vanaf 1959 in twee delen verschijnt bij uitgeverij Het Wereldvenster. In 1976 verschijnt het tweeluik *Het huis in de wereld/Het geheim van de wereld* bij uitgeverij Toorts. In 1984 volgt een veelluik bij uitgeverij Kok, onder de titel *Het huis van licht – Bijbels levensboek voor kinderen*, waarin onderdelen van de uitgave van 1976 verwerkt zijn. In 1992 ten slotte publiceert Klink bij dezelfde uitgever een forse bewerking van haar eerste kinderbijbel uit 1959. Zo kan in vier stappen op de levensweg van de auteur haar ontwikkeling geïllustreerd worden van een 'traditioneel' vrijzinnig-protestantse schrijfster tot een auteur die belangstelling heeft voor 'new age', reïncarnatie, chanelling en dergelijke.¹⁸ Die ontwikkeling betreft niet zozeer de weergave van de bijbelverhalen zelf, maar vooral de systematiek en de entourage. De verhalen worden kort en krachtig verteld. In 1959 worden ze 'klassiek' gerangschikt naar de volgorde van de bijbelboeken en aangevuld met illustraties van Piet Klaasse en liederen, dialogen en andere – vaak bijzondere – teksten van verschillende auteurs, zoals Mies Bouhuys, Okke Jager en Willem Barnard.

In 1976 doet ze het anders en verantwoordt zich daarvoor op de achterflap. Ze vindt 'het traditionele, historiserende vertellen van bijbelse verhalen voor het overbrengen van de centrale boodschap van de Bijbel minder bevorderlijk' en kiest voor 'bijbelse beelden en verhalen die nauw aansluiten bij kinderervaringen als angst, bevrijding, vertrouwen, vreugde, jaloezie, verwerkt in bijbelse teksten voor jong en oud samen'. De ervaringen van kinderen regisseren dus de keuze van bijbelgedeelten, die zij nu ook vaak combineert, de bijbelse volgorde van de verhalen wordt losgelaten en ze schrijft ze zo op dat ouderen en jongeren er samen in kunnen lezen. Het gaat, aldus de ondertitel, om woorden, beelden en verhalen uit de Bijbel. De keuze van de thema's wordt in de slotpassages van beide delen uitvoerig toegelicht. Een interessant voorbeeld van Klinks aanpak vinden we in de personificatie van Israël als sturend motief voor de behandeling van de oudtestamentische verhalen. Het 'kind Israel' wordt groot naarmate de verhalen van het Oude Testament zich ontvouwen. In het begin van het eerste deel, *Het huis in de wereld*, wordt 'het kind Israël' vergeleken met een vondeling, over wie God zich ontfermt en die een koningskind zal worden. We volgen het kind door enkele bijbelverhalen heen, tot in Egypte: 'Toen gebeurde het dat Israël werd weggeroepen uit het slavenhuis. Er kwam een man die de boodschap bracht: 'Je vader roept je, weg uit de ellende, weg uit het donkere huis.' En uiteindelijk trekt Israël weg uit Egypte 'en heel veel mensen trokken met Israël mee'. Zo neemt Israël in Klinks weergave als personage andere hoofdrollen als Jozef, Mozes en Jozua in zich op. En ook Jona: 'Er kwam een tijd dat het kind Israël

¹⁸ De remonstrantse theologe J.L. Klink (1918-2008) promoveerde in 1947 op *Het Petrustype in het Nieuwe Testament*. Op het eind van haar lange leven raakte ze er steeds meer van overtuigd dat er een Nieuwe Tijd op het punt staat aan te breken. Zij schreef boeken over kinderherinneringen aan vorige levens – *Vroeger toen ik groot was*, 1990 – en met thematische verhalen over licht en duisternis: *Kinderen van het licht*, 2001. In 2002 verscheen in eigen beheer een kleine autobiografie, *Klinkklaar*. Zie over haar werk uitvoeriger hoofdstuk 7.

ging beseffen dat het geen enig kind van de Vader was. Wat hij van zijn Vader had gekregen, moest hij gaan delen met de anderen, zijn volk met de andere volken. 'Ga op weg om de anderen erbij te roepen!' zei zijn Vader. Maar hij wilde niet.' In de ballingschap is Israël 'verdwaald'. Israël, oud geworden, schrijft het boek van Jesaja als een boek van hoop in donkere dagen.¹⁹ Deze consequent volgehouden personificatie van Israël levert, wat men er theologisch ook van mag denken, in ieder geval mooie en voor kinderen begrijpelijke teksten op.

In 1984 breidt Klink die formule uit tot een *Bijbels levensboek voor kinderen*. Opnieuw worden thema's uit het leven van kinderen en volwassenen gecombineerd met thematische vertellingen uit de Bijbel. Nieuw zijn nu de spiegelverhalen, die zijn toegevoegd: elk bijbels verhaal wordt elders in het boek aangevuld met een spiegelverhaal.²⁰ De titel verraadt dat 'licht' een steeds belangrijker thema wordt van wat de auteur aan kinderen wil doorgeven. Ik volsta met een typerende passage die dit laat zien, de weergave van de Zaligsprekingen (Matteüs 5) in de uitgave van 1984:

'Wie zich arm voelen in hun hart, over hen zal het licht van God schijnen. Wie nu verdriet hebben, zullen lachen, want God zal hen troosten. Over de zachtmoedigen zal het licht van God schijnen; voor hen zal eens de aarde zijn. Wie nu hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, over hen zal het licht van God schijnen; eens zal hun verlangen worden vervuld. Over hen die barmhartig zijn, zal het licht van God schijnen; ook zij zullen barmhartigheid ontvangen. Zij die een zuiver hart hebben, zullen het licht van God zien. Over hen die vrede stichten, zal het licht van God schijnen, Hij zal hen zijn kinderen noemen. Zij die vervolgd worden omdat ze doen wat God wil, over hen zal het licht van God schijnen. Zelfs als ze je uitschelden en kwaad van je spreken, omdat je bij mij hoort, zing van blijdschap, want het licht van God zal over je schijnen.' (368)

Het *makarios*, 'zalig' van de bijbeltaal wordt dus door Klink omschreven met: *over hen zal het licht van God schijnen*.

In 1992 verschijnt de zeventiende druk van Klinks kinderbijbel uit 1959, voor de eerste keer bij Kok in Kampen, waarin zij de teksten van toen heeft bewerkt. Gaat zij in andere publicaties van de laatste tien jaar steeds meer op weg naar een esoterisch begrip van religie, haar nieuwe inzichten legt ze niet als mal op haar weergave van bijbelverhalen.

Dat doet Hans Stolp²¹ wel in zijn *Jezus de meester - verhalen voor kinderen van 10 tot 100 jaar* uit 2001. Stolps Jezus voor kinderen (en volwassenen) is een man met 'hele bijzondere ogen'. Omdat hij elke dag met God praat, is de liefdeskracht van God in zijn hart gestroomd. En die liefde straalt uit zijn ogen. Er is geen geboorteverhaal van Jezus. De schrijver sluit niet uit dat hij in India, Egypte en Babylonië is gesignaleerd, maar we moeten deze reizen van Jezus toch vooral zien als 'reizen naar binnen'.

De evangelist Johannes is de gids in Stolps weergave van het evangelie. Hij blijkt de bijbelse Lazarus te zijn, de enige die, samen met Maria Magdalena, het geheim van de Meester doorgrondt. Zij wandelen regelmatig samen en spreken hun ervaringen met Jezus met elkaar door. Het verhaal van de opwekking van Lazarus uit de dood (Johannes 11) – zijn eigen bekeringsverhaal – is het verslag van een uittreding. Lazarus verlaat zijn stoffelijke omhulsel voor een innerlijk groeiproces in de vorm van een kosmische reis, die hem alle werelden laat zien en hem uiteindelijk brengt bij een Lichtwezen dat hem de geheimen van de aarde laat zien. Dan merkt hij dat Jezus naast hem staat:

'Ook nu heeft Jezus een doorzichtig lichaam, net zoals, toen Jezus hem bij zijn bed verscheen. Jezus kijkt hem aan en zegt: 'Kom, het is tijd om terug te gaan.' In een oogwenk keren zij beiden met een duizelingwekkende vaart door al

19 1976 KLINK Huis, deel 1, resp. p. 7, 15, 30 en 35.

20 Zie over spiegel-, resonans- en sleutelverhalen uitvoeriger paragraaf 8.6.

21 P.J.C. (Hans) Stolp (*1942) werd na een loopbaan als predikant, o.a. bij het omroepstoraat van de IKON, fulltime publicist van boeken over reïncarnatie en nieuwe-tijdsdenken.

die werelden terug naar de aarde, terug naar de grot, waar het lichaam van Lazarus ligt te wachten. En vóór hij het weet is Lazarus weer teruggekeerd in zijn lichaam. Duizelig, en nog helemaal vol van alles wat hij heeft meegemaakt, komt hij overeind.' (77)

Na deze ervaring krijgt Lazarus zijn nieuwe naam: Johannes.

Stolps versies van de evangeliëverhalen hebben veelal een innerlijke component. Het gaat om het zieke kind in ons zelf (bij het verhaal van het dochttertje van Jaïrus), de wijn in onszelf (bij de bruiloft te Kana), de verlamming in onszelf (bij de verlamde in Bethesda) en de tempel in onszelf (bij het verhaal van de tempelreiniging). Christus is de drager van de kosmische Liefdesgeest. Wanneer hij na zijn dood is opgestaan, vertoont hij zich in zijn lichtlichaam aan Maria Magdalena.

'Raak me nog niet aan, Maria, want mijn nieuwe lichtlichaam is nog zo teer dat het geen aanraking verdraagt. Ga maar naar mijn leerlingen en vertel hun dat ik leef, en dat ik straks naar de Lichtwereld van God zal reizen.' (128)

Hij verschijnt aan zijn leerlingen en zegt:

'Dit is mijn lichtlichaam, Petrus, het volmaakte lichaam dat God mij gegeven heeft en waarmee ik door alle geestelijke werelden kan reizen. [...] Mijn oude lichaam is gestorven, dat rust nu in de aarde, want dat lichaam heb ik ook van de aarde gekregen. Maar dit nieuwe lichaam leeft voorgoed, en kán niet sterven. En dit lichaam komt van de geestelijke wereld, waar wij, na onze dood, mogen leven.' (133)

Het zinnetje erna luidt: 'De leerlingen keken elkaar een beetje bedremmeld aan.'

Met deze ontzuivering verlaten we deze wijze van het doorgeven van bijbelverhalen. Er is nog niet echt sprake van een new-age traditie in kinderbijbels en het valt op dit moment nog niet vast te stellen of we hier met een tijdelijke mode te maken hebben of met een ontwikkeling die zich zal voortzetten.

Ten slotte zij nog kort gewezen op de antroposofische traditie. Zoals bekend is in de antroposofische denkbeelden over opvoeding en onderwijs, zoals op de Vrije School, het doorvertellen van oude verhalen een belangrijk element. In die verhalen – mythen, legenden, sprookjes – komen immers archetypische motieven, oerthema's van het menselijk leven aan de orde, die naar de antroposofische inzichten doorverteld moeten worden aan volgende generaties. Daar horen bijbelverhalen doorgaans bij en er zijn enkele uitgaven gepubliceerd waarin bijbelverhalen 'op antroposofische wijze' worden naverteld. Uitgeverij Christofoor heeft enkele boeken uitgegeven met zulke bijbelverhalen. De bijna woordenloze, fraaie kijkboeken van Brian Wildsmith kwamen al aan de orde in paragraaf 6 van het vorige hoofdstuk. Maar het meest inzichtelijk voor deze wijze van verhalen doorvertellen is ongetwijfeld het boek van de Zwitser Jakob Streit, *En het werd licht – verhalen uit het Oude Testament*, 1992. Ik geef een frappant en illustratief voorbeeld, naar aanleiding van het verhaal van het offer van Isaak (Genesis 22). Dat verhaal wordt door Streit ingebed in een 'weddenschap' tussen Satan en God, te vergelijken met die aan het begin van het bijbelboek Job. God wordt getergd en vraagt Abraham om zijn zoon te offeren. Na enige aarzeling gehoorzaamt hij en vraagt aan Sara om Isaak een feestgewaad aan te trekken omdat ze gaan offeren. Sara neemt afscheid, voelt zich diepbedroefd, maar weet niet waarom. Satan ziet wat er dreigt te gaan gebeuren, neemt de gestalte van een oude zwerver aan en probeert Abraham van zijn plan af te praten. Ook vermoemt hij zich als 'knappe jongeman' en waarschuwt Isaak dat zijn vader iets ergs van plan is. Maar beiden zetten door. Abraham zegt bij het altaar: 'Izaäk, God de Heer verlangt jou als offerlam. Spoedig zul je bij God in de hemel zijn.' Dat lijkt de jongen een aantrekkelijke gedachte, maar hij denkt nog één keer aan zijn moeder en betoont zich een voorbeeldige zoon: 'Vader, breng moe-

der mijn groet over en neem wat as van het offer voor haar mee. Dan kan ze dat naast het sabbatlicht leggen en aan mij denken.' Op het hoogtepunt komt dan de engel 'met machtige vleugelslag aangevlogen' en houdt Abrahams opgeheven hand tegen. En 'de satan knerste met zijn tanden en verborg zich diep in de duistere onderwereld.' Hier wordt met het oog op de verlevendiging van het verhaal een geheel nieuw 'theologisch' verhaalelement ingebracht, alsmede enkele sprookjesachtige motieven. En zo ontstaat eigenlijk een nieuw verhaal, waarvan de onaangename aspecten op het conto van de satan geschreven worden.

9.4 KINDERBIJBEL EN KINDERKORAN: 'MOESA MET ZIJN GEZIN'

'Wij vertellen je het mooiste verhaal' – zelfs de titel is een citaat (Soera 12,3). Met grote omzichtigheid schrijft de uit Tunesië afkomstige Farouk Achour in 2004 de eerste Nederlandse 'koranvertellingen' voor kinderen.²² Het is een waagstuk zonder precedent. De tekst zelf van de Koran is immers heilig en dient letterlijk, in het klassiek-Arabisch, gelezen en gereciteerd te worden. Tientallen miljoenen kinderen over de hele wereld leren zo taal en codex ineen. Hoe heilig die tekst is, wordt door Achour in zijn nawoord treffend geïllustreerd met een verhaal. Als vijfjarig kind is hij eens doodziek en wordt door zijn grootvader naar de moskee gebracht. Wellicht kan de fkih, de wijze man, uitkomst bieden. Deze legde de hand op het hoofd van het jongetje, met gesloten ogen en bleef een poosje stil.

'Ik was zo geïntrigeerd dat ik vergat dat ik ziek was. Hij trok z'n hand terug en zei iets tegen mijn grootvader. Hij pakte een bord, schoof een inktpot dichterbij en haalde een schrijffriet uit zijn etui. Van een lage tafel naast hem nam hij een Koran die hij opende en hij psalmodieerde enige versregels die ondoorgrondelijk voor mij waren. Ik had de indruk dat het ging over God, de engelen en mij, maar dat wist ik niet zeker. Hij legde het Boek weer opzij, doopte de pen in de inkt en schreef iets met kleine letters op de bodem van het bord. Ik kon de mooi getekende woorden niet lezen. Toen goot hij voorzichtig wat water in het bord en met draaiende bewegingen loste hij, zonder een druppel te morsen, de inkt op. Hij gaf me het bord en beval me het mengsel in één keer op te drinken. Verbijsterd dronk ik alles tot de laatste druppel en trots gaf ik hem het bord, leeg van woorden en water, terug.' (59)

Natuurlijk wordt het jongetje beter. Het heilige ontzag voor de letterlijke tekst van de Koran is onder orthodoxe moslims vele malen groter dan dat van het orthodox-protestantse christendom voor die van de Bijbel of dat van het orthodoxe jodendom voor de Tenach. Onder orthodox-protestantse christenen leest men over het algemeen geen kinderbijbels. In de orthodoxe islam in Nederland is men überhaupt gekant tegen het vertalen van de Koran, laat staan dat men kinderkorans in vertaling zou gebruiken voor de religieuze opvoeding van hun kinderen. Het genoemde boek – in weerwil van het beeldenverbod fraai geïllustreerd door de Bosniër Senad Alić – mag dan ook geen 'kinderkoran' heten. Er worden geen koranverhalen met andere woorden naverteld. En de profeet Mohammed komt er niet in voor. Het zijn eerder losse citaten uit de Koran, in de Nederlandse vertaling van Fred Leemhuis, doorgegeven door een stokoude man aan zijn betachterkleindochter. Het is een dun boekje met zes verhalen en een opdracht. De verhalen gaan over Noeh (Noach), Ibrahim (Abraham), de zeven vrienden, Alexander Dzoel-Qarnain, Joesoef (Jozef) en Isa, de zoon van Marjam (Jezus). De opdracht 'De nis' komt uit Soera 24, 35. De verhalen zijn – dankzij die letterlijke citaten (met verwijzingen), vaak in de Wijvorm – merkwaardig wisselend van toon. Je merkt aan

22 Farouk Achour en Senad Alić, *Wij vertellen je het mooiste verhaal – Koranvertellingen*, Amsterdam 2004.

alles dat de schrijver zich goed bewust is van zijn waagstuk – hij houdt de afstand tot de korantekst tot een minimum beperkt. Waar hij wat vrijer kan schrijven, proef je wel vertelplezier, zoals in het verhaal van de ark, maar snel schiet hij weer in het heilige gareel. Daarom is de taal niet over de hele linie geschikt voor kinderen. De illustraties zijn dat wel (zie afbeelding KL50).

Voor de bijbelkenner interessant is het de koranversie van de bekende bijbelverhalen met die van de Bijbel te vergelijken. Ibrahiem dreigt niet Izaäk te slachten, maar zijn eerstgeborene Ismaël. En het Jezus-verhaal lijkt op de evangelieverisie – hij is vanzelfsprekend niet de zoon van God en hij staat niet op uit de doden, maar hij wordt wel gekruisigd. Alleen: daar gebeurt een wonder, want God verwacht de zinnen van de moordenaars en neemt Jezus bij zich (Soera 4, 158). Ook Ibrahiem overkomt zo'n mirakel. Hij wordt op de brandstapel gezet omdat hij weigert de afgoden van zijn vader te aanbidden. Maar God maakt er letterlijk koudvuur van en redt hem van de vuurdood (Soera 21, 69).

Deze eerste en totnogtoe enige Nederlandse uitgave die op een kinderkoran lijkt, heeft een christelijke voorloper, namelijk de gecombineerde kinderbijbel/kinderkoran van Francien Overbeeke-Rippen, *Ibrahiem en Abraham*.²³ Bijbel en Koran voor kinderen in één boekje? Auteurs en uitgever hebben dat typografisch als volgt opgelost:

'Toen gebeurde het, dat Mozes/Moesa
op een dag bij de berg Horeb

een vuur zag branden in een braamstruik;
het was alsof de braamstruik in brand stond
en toch verteerde de struik niet.

- in de koran is dat al-Tuur -

De koran zegt dat het gebeurde,
toen de werkperiode bij zijn schoonvader om was
en Moesa met zijn gezin daar was weggetrokken'

De korantekst is rechtslijnend en cursief gezet, zodat de indruk van een van rechts naar links lopend schrift wordt gewekt. De bijbeltekst loopt in romain van links naar rechts. De hoofdstukken in het boekje zijn genoemd naar de hoofdpersonen die in beide heilige boeken voorkomen.

Het boekje oogt in alle opzichten als een experiment. Het lukt niet om de teksten gelijkwaardig te laten zijn – de bijbelteksten zetten de toon en de koranteksten volgen. De keuze van de tekstgedeelten zorgt wel voor een afwijkende opzet van het kinderbijbelgedeelte: veel aandacht voor de aartsvaders, weinig voor Jezus en weer meer voor Maria. De taal is voor kinderen veelal te hoog gegrepen. Deze 'dubbele kinderbijbel' is duidelijk bedoeld voor degenen die kinderen begeleiden, vooral in het onderwijs. Achter in het boek zijn lessenseries opgenomen die het gebruik van deze teksten in het onderwijs moeten ondersteunen.

De belangstelling voor verhalen uit verschillende religieuze tradities neemt de laatste jaren toe. Baukje Offringa verzamelt in 1989 al voor kinderen verhalen uit de wereld van de islam en in 2007 verschijnt van de hand van Janny van der Molen een van de eerste grote publicaties met veel verhalen voor kinderen uit de traditie van verschillende wereldreligies.²⁴ We spraken over deze ontwikkeling al in de toekomstige tijd in paragraaf 8.7.

²³ Verschenen bij uitgeverij Meinema in 2000.

²⁴ Respectievelijk *Marhaban, verhalen uit de wereld van de islam*, Den Haag 1989, met illustraties van Rik Meinema en *Over engelen, goden en helden – verhalen uit de grote wereldreligies*, Amsterdam 2007, met illustraties van Els van Egeraat.